

Філіна Т.В.

БУДИТЕЛЬСТВО – ПЕРІОД БОРОТЬБИ ЗА УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Кінець XVIII – початок XIX ст. був одним з найбурхливіших часів в історії всієї Європи. Це був період поширення ідей Просвітництва, революцій і національно-визвольних рухів. На західноукраїнських землях, які були складовою багатонаціональної Австрійської імперії, а зараз є частиною України – Закарпаття та Словаччини – Пряшівщина, активізувалося суспільно-політичне життя, на яке впливала політика центрального уряду та філософські ідеї Заходу. Не менш вагомий вплив мали визвольні рухи країн Європи.

Цей період культурного і національного відродження слов'ян на західноукраїнських землях отримав назву Будительство. Характерна риса періоду – поява групи діячів, які боролися за організацію школи, викладання в якій велося українською мовою, за розвиток національної літератури, збереження і дослідження народних традицій. Але головною рисою Будительства була боротьба за утвердження народного духу культури.

Період Будительства на українських землях Австрійської імперії мав декілька етапів, які були пов'язані як із ситуацією в державі, так і з подіями, що відбувалися в Європі.

Культурне і національне відродження на Закарпатті починається наприкінці XVIII ст. з реорганізації і розвитку українського шкільництва. Всі реформи були проведені завдяки Мукачівському єпископу Андрію Багинському (1732 - 1809 рр.). Початком шкільної реформи став декрет імператриці Марії Терезії "Ratio educationis", який вийшов 22 серпня 1777 р. Декретом проголошувались наступні положення: освіту повинен отримати кожен, незалежно від свого громадського положення; виділялися 7 народностей, які говорили окремою мовою і для яких мали бути створені елементарні школи з рідною мовою викладання. Серед цих народностей була і "руська", тобто українська. Появою декрету зміло скористався і почав впроваджувати в життя єпископ Багинський. На Закарпатті у великій кількості починають відкриватися елементарні школи з "руською" мовою викладання. Обов'язковим стає навчання для дітей від 6 до 14 років.

А.Ф. Багинський проводив велику духовно-політичну і культурно-освітню роботу. Вся його діяльність була спрямована на захист національної освіти та культури. Єпископ намагався розбудити творчі сили народу, виступав проти лагінізації церкви і за рідну мову в культурному житті. Він першим змінив термін "уніати" на "греко-католики".

Окрім поширення освіти серед народу Андрій Федорович Багинський дбав і про освіту духовенства, усвідомлюючи, що від освіченості священників залежить культурний рівень народу. З цією метою у 1781 р. була організована богословська семінарія, на лавах якої здобули освіту

майже всі провідні діячі закарпатоукраїнської культури того часу. Разом з цим, єпископ домагався виділення додаткових навчальних місць для молоді Закарпаття в провідних університетах Австрійської імперії. У цей час на Закарпатті зароджується нова інтелігенція. Під впливом просвітницьких ідей діти зі священницьких, учительських родин та з деяких дрібних шляхетських родів навчаються в середніх школах, а деякі - навіть на університетських студіях у навчальних закладах Егера, Братислави, Триави, Кошице, Відня, Буди.

Після смерті імператриці Марії Терезії її наступник Йозеф II продовжив впроваджувати освітні реформи, які стали кульмінацією періоду освіченого абсолютизму в Австрійській імперії. Головними реформами, проведеними Йозефом II, були толерантний пакет (17 жовтня 1781 р.), який визнавав рівність всіх релігійних конфесій імперії, і скасування підданства селян (22 серпня 1785 р.). Однак після смерті Йозефа II, його наступник Леопольд II відновив кріпацтво, яке тривало до 1848 року.

Політичне, культурне і релігійне життя українців Закарпаття і Пряшівщини були невід'ємно пов'язані, тому важливою подією в їхньому житті стало створення в Кошицях греко-католицького вікаріату Мукачівської єпархії в 1787 р., який згодом було перенесено до Пряшева. Першим Пряшівським єпископом став Григорій Таркович (1754 - 1841 рр.). Після утворення єпископату Пряшів стає церковним і культурним центром українців Словаччини і Угорщини. Згодом у місті з'являються українські середні школи, учительська і духовна семінарії, гімназії і горожанська школа, починають діяти перші наукові, видавничі, культурно-просвітні та добродійні організації. У Пряшеві зосереджується не лише духовенство, яке було переважно українського походження, але й світська інтелігенція.

Визначним діячем того часу був історик І. Базилович (1742 - 1821 рр.), головною заслугою якого є написання ґрунтовної праці про історію рідного краю "Короткий нарис фундації Федора Корятовича", яка була написана латинською мовою і видана у 2-х книгах. Праця насичена багатим фактичним матеріалом і спирається на велику джерельну базу. Автор використав десятки ґрамот, рескриптів угорських королів, папських булл, різні розпорядження Мукачівських єпископів тощо. Головною заслугою І. Базиловича є те, що він зумів простежити процес формування слов'ян в окремі народності. Вже сама згадка цього питання в період активізації денационалізаторської політики австрійських і угорських панівних кіл сприяла пробудженню національної самосвідомості українців Закарпаття.

Основним змістом "короткого нарису..." є історія литовсько-руського роду Корятовичів.

Більш детально розглядається діяльність представника цього роду – Федора на Закарпатті в середині XIV - початку XV ст. Подається історія Мукачівського монастиря та Мукачівської єпархії до 1798 р.

Праця І. Базиловича стала пам'яткою історичної науки і вагомим джерелом для багатьох істориків, які досліджували історію Закарпаття.

З 80-х рр. XVIII ст. важливим центром просвітницьких ідей стає Львів. У Галичині, на відміну від Закарпаття і Пряшівщини населення міст є багаточисельнішим. У Львові працює університет, професура якого виступає з гострою критикою залишків середньовіччя, проти національного і релігійного гноблення.

Важливою подією в культурно-освітньому житті українців Австрійської імперії стало заснування 9 березня 1787 р. при Львівському університеті "Studium Rthenum" - "руського інституту", у якому філософські і богословські науки мали викладатися рідною мовою греко-католиків – церковнослов'янською.

"Руський інститут" існував до тих пір, доки був потрібний Відню, коли ж потреба в наявності такого навчального закладу відпала, його було ліквідовано (1804-1805 рр.). Однак, інститут залишив помітний слід у подальшому розвитку культурного, релігійного і освітнього життя західноукраїнських земель. На його лавах вчилися і працювали такі видатні діячі культури і освіти, як: М. Шавпицький, І. Земанчик, А. Павлович, М. Дудинський. Слід відзначити, що закарпатці зарекомендували себе як найкращі студенти Львівського університету. Важливим є той факт, що під час відвідування університету у 1787 р. імператором Йозефом II, йому були представлені троє найкращих студентів – І. Орлай, П. Лодій, В. Кукольник. Всі троє – вихідці із Закарпаття.

На початку 90-х рр. XVIII ст. на всіх землях Австрійської імперії почали поширюватись ідеї Великої французької революції і визвольного повстання під проводом Костюшка в Польщі. В Угорщині, до складу якої входило Закарпаття і Пряшівщина, під впливом цих обставин і після смерті імператора Йозефа II, 10 червня 1790 р., після 26-річної перерви, був зібраний угорський сейм, на якому австрійський імператор визнав Угорщину за "незалежну" державу. На сеймі був прийнятий ще один закон, у якому говорилося про організацію кафедр угорської мови в усіх академіях, університетах та гімназіях, де вона мала вивчатися за бажанням студентів. Двома роками пізніше, 24 травня 1792 р., був впроваджений другий закон, який вводив угорську мову як обов'язкову в усіх навчальних закладах Угорщини. Обидва закони стали початком мадьяризації, яка мала негативний вплив на розвиток національної культури, освіти і науки усіх слов'янських народів Угорщини.

Поразки повстання декабристів в Росії та польського повстання 1830-31 рр., як і вступ Австрії у Священний союз сприяли поступовому перетворенню імперії в поліцейсько-бюрократичну державу. У цей час починається

другий період Будительства.

Провідні кола Австрії виступали проти деяких культурних завоювань поневолених народів імперії, у результаті чого із Закарпаття і Пряшівщини починають масово від'їжджати за кордон культурно-освітні і наукові діячі.

Переважає більшість із них працювала у Львівському університеті – П. Лодій, М. Орлай, М. Щапицький, А. Павлович, І. Земанчик, М. Дудинський. Згодом найбільша частина з них виїхала до Російської імперії.

Зв'язки Закарпаття і Пряшівщини з Росією передусім відбувалися завдяки великій кількості книг, які надходили з Москви, Києва, Погаєва, Вільно. Завезені друковані книги зберігалися в бібліотеках монастирів та в Ужгородській єпископській бібліотеці.

Знайомство закарпатської молоді з російською науковою літературою помітно впливало на формування молоді інтелігенції, яка згодом стала емігрувати до Російської імперії. Її започаткував І. Орлай.

Іван Семенович Орлай (1771 - 1829 рр.), закінчивши Львівський університет і не знайшовши собі роботи в Австрії, у 1791 р. виїхав до Петербурга, де успішно закінчив Медичну академію. І. Орлай залишив помітний слід на педагогічній ниві, постійно турбуючись про вдосконалення системи шкільної освіти. Він керував гімназією вищих наук у Ніжині, Рішельєвським ліцеєм в Одесі, який пізніше було реорганізовано у Новоросійський університет. І. Орлай всебічно допомагав своїм землякам знайомитись з останніми науковими досягненнями Росії, надсилаючи їм книги з історії, географії, економіки.

Згодом Міністерство освіти доручило Івану Семеновичу відібрати здібних представників закарпатської молоді для роботи у школах і університетах Росії. За його порадою до Російської імперії переїжджають М. Балудянський, який став учителем великого князя, майбутнього імператора Миколи і його брата Михайла, професором і ректором Петербурзького університету; П. Лодій, який згодом став деканом філософсько-юридичного факультету Петербурзького університету; В. Кукольник, який разом з Балудянським викладав римське і цивільне право великим князям Миколі і Михайлу Павловичам, а згодом став директором Ніжинського ліцею; Юрій Гуца-Венелін, який започаткував вивчення давньої історії болгарського народу, чим сприяв пробудженню національної свідомості болгар.

Працюючи в навчальних закладах Російської імперії, вихідці із Закарпаття активно включалися до громадсько-політичного і культурного життя.

На Закарпатті і Пряшівщині в цей час відбувається перехід від ідеології просвітництва до витворення національної ідеї. Пригноблений український народ починає по-новому дивитися на себе і світ. Найкращі його представники починають вивчати його історію, мову, культуру.

Педагог і мовознавець Іван Фагораші (1768 - 1834 рр.) зробив великий внесок у розвиток дослідження рідної мови. Богославську освіту здо-

був в Ужгороді і Триаві, працював викладачем Ужгородської семінарії. Згодом переїхав до Відня, де став священником греко-католицької церкви Св. Варвари. При церкві діяв гурток любителів слов'янства, члени якого вели наукові дискусії і пропагували ідеї національного відродження.

І. Фагораші підтримував зв'язок із закарпатоукраїнськими вченими, які працювали в Російській імперії.

Основними працями вченого є "Вообще о различии славянских наречий" (1833 р.), в якій він на основі аналізу мови доводить етнічну спільність закарпатських русинів з русинами на схід від Карпат, тобто з українським народом, та ще одна праця, яка заслуговує на увагу, була "Русько-угорська ілі малярська Граматика". У ній було наведено багато слів, запозичених угорцями зі слов'янських мов.

Великою заслугою І. Фагораші є встановлення зв'язків між закарпатською молоддю і західно-європейськими вченими. Саме завдяки йому М. Лугкая було направлено в італійське місто Лукка, де він виконував обов'язки священника грецького обряду.

Вагомий внесок у розвиток національної культури зробив письменник та філософ Василь Довгович (1783 - 1849 рр.), який писав вірші українською, угорською та латинською мовами. Найціннішою поетичною спадщиною В. Довговича є рукописний збірник 1832 р. "Поезії Василя Довговича", що складається зі 190 віршів, написаних трьома мовами. Багато своїх віршів поет присвятив видатним філософам, мислителям і політичним діячам, з працями яких був добре обізнаний. Зокрема, французьким просвітителем Вольтеру і Руссо, родоначальнику німецької класичної філософії Канту. Його літературну спадщину складають і памфлети, які носили гострий характер, внаслідок чого В. Довгович мав конфлікт із церковною та світською владою.

Окрім віршів та памфлетів, В. Довгович писав наукові трактати, у яких розглядав проблеми філософії, фізики, астрономії, мовознавства, історії, етнографії, теології. Як філософ стояв на засадах раціоналізму, пропагуючи необмежені можливості людського розуму у пізнанні навколишньої дійсності.

Заслуга В. Довговича як вченого були високо оцінені ще за життя. У 1831 р. його було обрано членом-кореспондентом Угорської Академії наук.

У 20-х і 30-х рр. XIX ст. на Закарпатті витворюються два мовні напрямки – москвофільський і народецький. Прихильниками мовного москвофільства була створена штучна мова "язичіє", яка була сумішшю церковнослов'янської, російської, польської та місцевого діалекту. Теоретиком народецького напрямку став М. Лугкай.

Педагог, мовознавець та історик Михайло Лугкай (1789 - 1843) здобув освіту в Ужгороді та Відні, навчався в Італії. Досліджував мову та історію Закарпаття. У своїй праці "Граматика словено-руська" він висунув і обґрунтував теорію, згідно якої церковнослов'янська мова, так само як і латинська в Західній Європі, була основною нау-

ковою мовою всіх слов'ян, але пізніше слов'янини, поділившись на окремі національні одиниці, витворили свої народні розмовні мови. Однією з цих мов є руська, якою користуються на Україні, у Галичині, на Волині, Буковині та на Закарпатті. Ця мова не є діалектом, а є рівною з усіма іншими слов'янськими мовами. У своїй "Граматичі" М. Лугкай наводить всі збіжності та різниці між руською та церковнослов'янською мовами.

М. Лугкай першим почав говорити про угороросів як про окремих народ, який за своїми звичаями, традиціями, культурою та мовою близький до малоросів, тобто українців. Але у своїй наступній праці "Історія русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час)" він вже не торкається мовного питання, говорячи лише про російське походження закарпатських русинів.

М. Лугкай на Закарпатті першим почав друкувати свої праці, що було дуже важливим для культурного відродження закарпатоукраїнських земель.

Видатний словацький поет та культурний діяч, представник словацького національного відродження, член штуровської групи Богуш Носак-Незабудов у своїх "Листах з невідомої країни до Л..." писав про М. Лугкая як про дуже освічену людину, яка володіє багатьма мовами і має чудову бібліотеку.

Та все ж таки, не зважаючи на нову хвилю просвітницьких ідей в Австрійській імперії, склалася дуже важка ситуація для національних меншин. Українська мова, не маючи доступу ні у громадсько-культурну сферу, ні у школу, зазнавала все більшої і більшої дискримінації. Всюди насаджувалась чужа і незрозуміла німецька. Водночас, Габсбурська монархія надавала певні привілеї угорській панівній верхівці, внаслідок чого разом з онімечуванням народу відбувалася й спадяризація. Спільними зусиллями Австрії і Угорщини були зроблені спроби придушити будь-які прояви національної свідомості українців імперії, обмежити їхні контакти між собою та наддніпрянською Україною.

Окрім цього, склалася дуже важка соціально-економічна ситуація на західноукраїнських землях. Внаслідок наполеонівських війн вони були спустошені, виникли епідемії, голод та нужда. Все це спричинило багаточисельні кріпацькі повстання та бунти, які в переважній більшості могли придушити лише військовою силою.

У цей час українське населення Закарпаття набуває все більшої і більшої недовіри до державної адміністрації та шляхти, яка була усвідомлена не тільки соціально, але й національно.

Саме в цей час починається третій етап періоду Будительства, який охоплює 30-40-і рр. XIX ст., коли в Угорщині починається рух за реформи.

На Закарпатті цей рух проявляється більш активно боротьбою за рідну мову, школу, освіту, розвиток національної культури. Саме в цей час

з'являються і починають активно працювати різні гуртки і організації, члени яких виступали за поліпшення життя і праці дрібних ремісників, міської бідноти та захищали інтереси селян-кріпаків.

Внаслідок нової хвилі мадяризації починають поширюватись ідеї москвофільства. Представники цього напряму поділяли ідеї російських слов'янофілів. Головними засадами москвофільства були ідеї про етнічну тотожність росіян, білорусів, українців та галицьких русинів. Москвофіли заперечували існування українців як нації, а звідси - і права українського народу на державне життя.

Москвофільство мало великий вплив на національний і культурний розвиток Закарпаття і Пряшівщини. У культурному житті простежується орієнтація на російську літературу слов'янофільських авторів. Усі літературні твори починають писати штучним "язичієм". Громадсько-політична і культурна боротьба на Закарпатті мала декілька напрямів, у яких були різні форми і цілі. Група інтелігенції – І. Орлай, О.Духнович, І. Раковський – орієнтувалася на Росію, вбачаючи в ній єдиного надійного захисника інтересів слов'янських народів Австрійської імперії, у тому числі і русинів. Вони відстоювали єдність всіх слов'янських народів і прагнули їх об'єднання під патронатом Російської імперії.

Інша частина інтелігенції, зокрема група Адольфа Добрянського, мала проавстрійські прагнення і висувала ідею об'єднання всіх угорських українців і словаків в єдину територіальну область

або ж об'єднання Закарпаття і Галичини і створення автономної одиниці у складі Австрійської імперії.

Такими були передумови, які склалися на закарпатоукраїнських землях напередодні угорської революції 1848 - 49 рр., яка окрім демократичного мала і національний характер. Усі національні меншості імперії вимагали для себе політичного самоврядування, а мадяри хотіли вибороти повну державну незалежність. Українське населення Закарпаття і Пряшівщини ще не було готовим відстоювати власні національні інтереси, тому що на той час ще не мало повністю сформованої національної свідомості, політичної організації та своїх національних репрезентантів, які б могли відстоювати права народу. На закарпатських землях у той час не було жодної політичної організації, а головне, не існувало добре налагоджених зв'язків з Галичиною, Буковиною та українськими землями Російської імперії. Український національно-політичний рух починається після угорської революції. Треба відзначити, що пробудження національної свідомості українців Закарпаття і Пряшівщини відбувається лише після революції 1848 - 49 рр., на відміну від всіх інших народів Австрійської імперії. Тоді ж починає активно розвиватися український національно-політичний рух.

Таким чином, період Будительства був добрим підґрунтям для формування національної ідеї. Діяльність будителів свідомості українського народу залишила глибокий слід у розвитку культури, освіти, літератури Закарпатоукраїнських земель.